

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

TEYYUB QULİYEV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Azərbaycan dilinin tarixi şöbəsinin müdiri.

e-mail: teyyubq@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3239-4919>

Məqaləyə istinad:

Quliyev T. (2021). Nizami Gəncəvi və Azərbaycan dili. *Azərbaycan məktəbi*. № 2 (695), səh. 96-101

ANNOTASIYA

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi əsərlərini fars dilində yazsa da, milli mənsubiyyətini heç vaxt unutmamışdır. O bunu əsərlərində dönə-dönə vurğulamış, mənsub olduğu xalqdan, onun mənəvi, mədəni dünyasından, tarixi qəhrəmanlığından söz açmışdır. Xüsusilə epik əsərlərində işlətdiyi türk-Azərbaycan sözləri, o cümlədən xalqımızın bədii düşüncəsini təcəssüm etdirən və yalnız bizə aid olan atalar sözləri, hikmətli sözlər və məsəllər onun azərbaycanlı olduğunun ən bariz sübutudur. Müşahidələr göstərir ki, çox böyük ehtimalla şairin əsərlərində canlı danışıq dilindən götürülmüş yüzdən artıq kəlmənin işlədilməsi təsadüfi hadisə, yaxud söz ustasının sadəcə sinonimlik yaratmaq istəyi olmamışdır. Nizami dövrünün "gərək fars dilində yazsın sənətkar" stereotipini sındırmaq, türk-Azərbaycan sözləri ilə də mükəmməl əsərlər yazmağın mümkünlüyünü göstərmək istəmişdir. Bu həm bir ilk, həm də böyük missiya idi. Təsadüfi deyil ki, Nizamidən az sonra yaranan türkdilli bədii ədəbiyyat məhz onun təsiri ilə formalaşmış və inkişaf etmişdir. Nizami düşüncəsi, Nizami sözü bu ədəbiyyatın əsas leytmotivi olmuşdur. Buna görə də Nizaminin həyatını və yaşadığı tarixi dövrü dərinlən öyrənmək, poetikasını təhlil etmək, dünyagörüşünün hüdudlarını müəyyənləşdirmək, onun haqqında müfəssəl təsəvvür yaratmaq baxımından şairin əsərlərindəki milli sözlərin öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Azərbaycan dili, türk-Azərbaycan sözləri, türk dilləri, dialektlər.

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 21.05.2021

Qəbul edilib: 02.06.2021

NIZAMI GANJAVI AND THE AZERBAIJANI LANGUAGE

TEYYUB GULIYEV

PhD in Philology, Associate professor, Head of the department of history of the Azerbaijani language of the Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. e-mail: teyyubq@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3239-4919>

To cite this article:

Guliyev T. (2021). Nizami Ganjavi and the Azerbaijani language. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 695, Issue II, pp. 96-101

ABSTRACT

Although the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi wrote his works in Persian, he never forgot his nationality. He repeatedly emphasized this in his works, spoke about the people to which he belonged, its spiritual, cultural world, and his historical heroism. Especially the Turkish-Azerbaijani words used in his epic works, as well as proverbs, and sayings that embody the artistic thinking of our people and belong only to us, are the most obvious proof that he is Azerbaijani. Observations show that it is probably not a coincidence or the master's desire to create synonyms that more than a hundred words from the living language are used in the poet's works. We think that Nizami wanted to break the stereotype of the period "an artist should write in Persian" and show the possibility of writing excellent works with Turkish-Azerbaijani words. This was both a first and a great mission. It is not a coincidence that the Turkish language fiction, which emerged shortly after Nizami, was formed and developed under his influence. Nizami's thought and word were the main leitmotif of this literature. The study of national words in the works of the poet has great importance in terms of in-depth study of Nizami's life and historical period, analysis of his poetics, defining the boundaries of his worldview, creating a detailed impression of him.

Keywords: Nizami Ganjavi, Azerbaijani language, Turkish-Azerbaijani words, Turkish languages, dialects.

Article history

Received: 21.05.2021

Accepted: 02.06.2021

Nizami Gəncəvinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsirindən bəhs edən təbib Cavad Heyət yazırdı: “Həqiqi bir müsəlman olan Nizaminin ana yurdu Azərbaycana, xüsusilə Gəncəyə və öz xalqına sevgisi, bağlılığı onun öz yurdunun gözəl təbiəti və mühitindən ilham alıb xalqının folkloru ilə bərabər, dilindən türkcə sözlər işlətməsinə və atalar sözlərinin farsca tərcümələrindən faydalanmasına səbəb olmuşdur” (Heyət, 2011).

Nizami Gəncəvinin əsərlərində işlətdiyi türk-Azərbaycan sözləri haqqında o qədər də əhatəli tədqiqat işləri aparılmamışdır. Bu barədə ilk yazıya M.Ə.Rəsulzadənin 1952-ci ildə Ankarada çap etdirdiyi “Azərbaycan şairi Nizami” kitabında rast gəlirik (Rəsulzadə, 2011). Daha sonra Ə.Şükürlü (Şükürlü, 2002), C.Heyət (Heyət, 2011), C.Ağamirov (Ağamirov, 2005), N.Xudiyev (Xudiyev, 2014), M.Yusifli (Yusifli, 2012) və başqa müəlliflər bu və ya digər dərəcədə bu məsələyə toxunmuşlar. N.Gəncəvinin ədəbi dilində işlənən türk-Azərbaycan sözlərinin tədqiqi onun yaradıcılığının və şəxsiyyətinin öyrənilməsi, XII əsr Azərbaycan dili haqqında təsəvvürün formalaşması, dilimizin fars dilinə əhəmiyyətli təsirinin izlənilməsi baxımından çox önəmlidir. Məhz bu önəmi nəzərə alaraq yuxarıda adlarını çəkdiyimiz tədqiqatçıların əsərlərinə əsaslanıb şairin poetik dilində, xüsusilə “Xəmsə”də işlənən milli sözlərimizin bəzilərinin işlənmə məqamlarına diqqət edək.

Aba

Kera yarəgi kəz sər-i qoft o quy
Ze mən cay *aba* konəd cost o cuy.

(Kimdə cəsarət var (ki) dedi-qoduçuluqla
Məndən babalarının yerini söyləməyi sora?)
(Şükürlü, 2002).

Bu sözə qədim türk yazılı abidələrinin dilində *apa* şəklində rast gəlinməyə də (Malov, 1951), o, orta əsr türk mətnlərinə nisbətən müasir türk dillərində daha geniş yayılmışdır.

Müasir ədəbi dilimizdə işlənməyən *aba* sözü “əcdad”, “ata”, “ana”, “böyük bacı” mənalarında dialektlərimizdə geniş yayılmışdır: *aba* şəklində “ana” (Təbriz, Qax), “ata” (Quba, Ordubad, Zəngilan), “böyük bacı” (Çənbərək), *abay* şəklində “xala” (Qax) mənalarında işlənir.

Dialektlərdə *aba* sözünün *a>ə* fonetik dəyişikliyinə uğramış formasına da rast gəlinir:

əbə “ana” (Lənkəran), “nənə” (Böyük Qarakilsə), “ata” (Zəngilan) (Əzizov, 2016).

Alaçıq

Besaraye-zərbe-həmmət beçə razeyn çe lafem
Çe konəd be pa-ye pılan *alaçuq*-e torkmani
(Həmmət zərbi sarayında qəlp pula nə deyim, Türkmən alaçığı fillərin ayağı altında dayanarmı?) (Heyət, 2011).

Alaçıq sözü qədim türk mətnlərində *alaçu* formasında işlənmişdir (Kaşğarlı, 1985; Cafəroğlu, 1968). “Çubuqdan qurulub üstü keçə ilə örtülən köçəri mənzili; çadır” (ADİL, 2006) mənasını verən bu söz dilimizdə indi də işlənir. H.Zərinəzadə sözü “آلاچوق (āləçüq) /ala+cıq/” kimi qeydə almışdır. *El yaylaqdan enib, çayların üstlərinə düşüb, alaçıqlar tikib və qız-gəlin suya tökülüb aparırdılar (“Şəhriyar” dastanı)* (Zərinəzadə, 1962). Ə.Şükürlünün fikrincə, bu kəlmə keçədən düzəldilmiş böyük mənasını ifadə edən *ala* və *ev*, ailə mənasını bildirən *açuk/laçık/açak* sözlərinin birləşməsindən törəmişdir (Şükürlü, 2002). B.Əhmədov isə *alaçık* sözünün etimoloji izahını belə verir: “Sözün *al* hissəsi *alın* sözü ilə qohumdur. Mənası “qabaq”, “ön tərəf” deməkdir. *Açıq* isə elə indi də işlətdiyimiz kəlmədir, “bağlı olmayan” deməkdir. Alaçıqların qarısı olmurdu, ona görə də ona “alı (qabağı, qarısı) açıq” demişlər” (Əhmədov, 2015).

Amac

Maraqlıdır ki, bu söz “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə fars sözü olaraq “nişanə, hədəf, nişangah” mənalarında qeyd olunmuşdur (ADİL, 2006). Lakin istinad etdiyimiz tədqiqatçıların hamısı bu sözü türk sözü kimi qeyd edirlər. Orta əsr Azərbaycan klassiklərinin ədəbi dilində bu kəlməyə rast gəlinməyə də, M.Kaşğari *amac* sözünün iki mənasını göstərir:

1. Öküz və kənd təsərrüfatı aləti;
2. Hədəf, nişangah.

İkinci mənada sözlər *-ni*, *-iğ*, *-ka*, *-lık* şəkilçiləri ilə birgə işlənir: *çak amaçni urğıl* “ta nişangahı vur”; *ok amaçığ kursattı* “ox hədəfi, amacı dəldi keçdi”; *okamaçka yastaldı* “ox amacın bir yanına ildi”; *amaçlık yer* “atış üçün nişangah olaraq ayrılma yer” (Kaşğari, I c., 1985; Kaşğari, II c., 1985; Kaşğari, III c., 1985).

Nizami Gəncəvi *amac* sözünü aşağıdakı mənalarda işlətməmişdir:

1. Atılan oxun, nizənin hədəf, nişan yeri mənasında:

Ze hər su ke costi yek *amacqah*
Zəmin qəşti əz zurməndiş-i çah.
(Harada bir hədəf seçib tapırdısa.
Güclü zərbəsi ilə (o) yerdə çuxur açırdı).

2. Hədəflə nişan alan şəxs arasındakı məsafə mənasında:

Gərd bər gərdan-i do şir-i əzim,
Kəs yek *amacqah* nəgoşt əz bim.
(O əzəmətli aslanların yaxınlığına
Heç kim qorxudan bir ox uçuşu (qədər)
yaxınlaşa bilmirdi) (Şükürlü, 2002).

Beyraq // baydaq-bayraq

Zəminra ərz-i nize təng dade,
Həvara mois-i *beyraq* rəng dade.
(Nizələr yer üzünü daraltmışdı,
Bayraqların dalğalanması havaya rəng
vermişdi) (Şükürlü, 2002).

Pərvin ze hərir-e zərd-o-əzrəq
Bər sənəcəq-e zər keşide *beyraq*.
(Pərvin ulduzu sarı ipəkdən bayrağı altın
bir sancağa çəkmişdi) (Rəsulzadə, 2011).

Məra pili sezəd kura konəm bənd,
To şahi bər to nətvən *bəydaq* əfkənd.
(Mən bir fili tutub bağlaya bilərəm,
Sən şahsan (şahmatda) sənə qarşı bayraq
qaldıra bilmərəm) (Şükürlü, 2002).

Bayraq sözünün mənşəyi ilə bağlı türkologiyada müxtəlif fikirlər var. Buna səbəb kəlmənin türk olmayan bəzi Avropa və Asiya xalqlarının da dilində işlənməsidir: alb. *bayrak/bayak* (bayraktar – bayraq gəzdirən); bolq. *bayrak/baryak* (bayraqdar); serb. *bayrak* (bayraktar); rum. *bayrak* (bayrakdar), ər. *beyrek/bayrak*, far. *bayraq* (Şükürlü, 2002).

B.Əhmədov yazır ki, M.Fasmerin fikrincə, qədim türk dillərində “hündür”, “dağ” anlamlarını əks etdirən bayır sözü mövcud olub. Bayraq da həmin sözlə bağlıdır, “yuxarı qaldırılan” deməkdir (Əhmədov, 2015).

L.Budaqov *bayraq* sözünü fars-türk, M.Qafarov fars-ərəb, İ.Yaqello, F.Mikloşiç, İ.Vullers

fars, F.Steynqass isə ərəb mənşəli hesab etmişdir. M.Rəsənen, G.Dörfer və C.Klousonun fikrincə, *bayrak* sözü sanskrit mənşəlidir və soqdi dili vasitəsilə qədim türk dillərinə keçmişdir (ESTY, 1978).

M. Kaşğari “Divan”ında *bayraq* sözünün *batrak* və *bayraq* fonovariantlarını qeyd etmişdir (Kaşğari, I c., 1985; Kaşğari, II c., 1985; Kaşğari, III c., 1985), qədim uyğur dilində isə daha əski variant olan *badruk* kəlməsi işlənmişdir (Caferoğlu, 1968).

G.İ.Ramstedt *bayrak* sözünün kökünü Ural-Altay dilləri nəzəriyyəsinə əsaslanaraq izah etmək istəmişdir. E.Sevortyan bu sözün qədim türk dilinə aid olduğunu və öncə *batrak* şəklində işlədilmiş olduğunu qeyd etmişdir (ESTY, 1978).

Bitiq-bitik

Qədim türk sözü hesab edilən *bitik* kəlməsi Nizami Gəncəvinin dilində, əsasən, məktub və namə sözlərinin sinonimi kimi işlədilmişdir.

Penhan vərəgi bexun sereşti,
Van *bitigra* bəru neveşti.
(Gizlicə olaraq varacağı göz yaşı ilə isladır
Və məktubu yazırdı).

Türkologiyada əsaslı şəkildə qəbul olunmuş fikrə görə, *bitik* kəlməsi *yazmaq* mənalı *biti* feilindən yaranmışdır. Qədim türk yazılı abidələrinin dili bunu sübut edir.

Biti//bitig kəlmələri orta əsr türk yazılı abidələrində də geniş yayılmışdır. M.Kaşğari *biti* sözünün “göydən gələn kitablardan hər biri” (Kaşğari, III c., 1985), *bitigü* sözünün “kitab, məktub, yazışmaq, yazılı şey” (Kaşğari, I c., 1985; Kaşğari, II c., 1985; Kaşğari, III c., 1985) mənalarını qeyd almışdır.

H.Zərinəzadə *bitik* kəlməsinin fars dilinə *betek/petik/pəte* formalarında “sənəd, yazı” mənalarında keçdiyini göstərmişdir. Bu sözlərlə yanaşı, tədqiqatçı “yazıçı” mənasında *betekçi/petekçi* sözlərinin də Səfəvilər dövründə və sonralar ədəbi dilimizdə işləndiyini qeyd edir (Zərinəzadə, 1962). Məktub mənasında *bitig/pitig* sözünün Şah İsmayıl Xətəinin “Dəhnamə”-sində işlənməsi bu fikrin əyani sübutudur:

Yazdım *pitigi* qamu sərəsər,
Dutdum anı qarşuma bərabər
(Öz halımı ərzü faş qıldım,

Yaşım la *bitigni* yaş qıldım) (Cavadova, 1977; Şükürlü, 2002).

Müasir Azərbaycan dilində *bitik* kəlməsi yalnız *dua-piti*, *cadu-piti* birləşmələrində qalmışdır.

Ekdəş

Bu kəlmə milliyyətə fərqli ata və anadan dünyaya gələn övlad mənasını ifadə edir. Tədqiqatçıların fikrincə, iki sayının sonuna *-daş* şəkilçisinin artırılması yolu ilə meydana çıxmışdır.

Neqari *ekdişəst* in nəqş-e dəmsaz,
Pədənə hendü vo madər torktənnaz,
(Bu) zövqlü naxış bənzərli *ekdişdir*,
Atası hindli, anası Türk gözəlidir) (Şükürlü, 2002).

Maraqlı bir məqamı da qeyd edək ki, Nizami Gəncəvinin dilində (məsələn, “Xosrov və Şirin” məsnəvisində) *ikdiş* variantına da rast gəlinir və bu kəlmə farsca *durəq* sözünün sinonimi kimi işlənmişdir:

Nezami *ikdişi* xəlvət neşinəst,
Ke nimi serkə, nimi onqəbudəst.

(Nizami xəlvətdə oturan bir ekdiş olduğuna görə Yarısı sirkə, yarısı baldır) (Şükürlü, 2002).

Diqqətə çatdırmaq istəyirik ki, *ekdəş/yekdəş* sözlərini “iki irqdən olan” mənasında H.Zərinəzadə də qeyd almışdır. O yazır: “ش د ک ا (ekdəş)... ümumiyyətlə, iki irqdən və cinsdən olan insana, heyvana deyilir. İki şeyin qarışması və birləşməsinə də deyilir.” (Zərinəzadə, 1962). Bu sitat göstərir ki, son dövr (Səfəvilər dövründən sonra) yazılı abidələrdə yayılmasa da, ən azından Nizaminin dövründən Səfəvilərə qədər *ekdəş* sözü ara-sıra işlənmişdir.

Moncuq (muncuq)

Bu kəlmə nəinki Azərbaycan dilində, demək olar ki, bütün türk dil arealında geniş yayılmışdır. Türkoloqların fikrincə, bu kəlmənin əsli *boncuk* sözüdür və həmin söz *boy//boyun* leksik vahidindən yaranmışdır: *boy-un-cuk/bon-cuk*. b~m əvəzlənməsi ilə (*bən~mən* əvəzliliklərində olduğu kimi) Azərbaycan dilində *muncuq* variantında işlənir.

Nizami Gəncəvi moncuq sözünü aşağıdakı mənalarda işlətməmişdir:

1. Günəşin yer üzərinə yaydığı şüalar mənasında:

Ço əz rayət-i şir-i peykər səpehr,
Bər avərd moncuq tabəndə mehr.
(Aslan kimi gözəl göyün bayrağından
Günəş parlaq muncuğunu çıxartdı).

2. Bayrağın ağacı, əlcəyi mənasında:

Bəsi bər əz Kaviyani derəfş
Bemoncuq bər zəd pərəndi benəfş.
(Gavəllərindən uca bir bayraq olaraq
Dəstəyinə mavi ipək çəkdi).

3. Döyüşçü papağını bəzəyən əşya (muncuq) mənasında:

Ze mouç-e xun ke bər mişod beəyyuq
Por əz xun qəşte təşəqhayi moncuq.
(Əyyuqa qədər gedib çatan qan dolçasından
Muncuqlu tas yeri qanla dolmuşdu).

Ze hər su deyləmi kərde beəyyuq
Fəru həştə qole çun çə'd-i moncuq.
(Hər tərəfdə deyləmli (qul) Əyyuqa qarşı
baş qaldırmış Başlarına muncuqlu papaq
qoymuşdular) (Şükürlü, 2002).

Ouc (ovuc)

Bu söz ayrı-ayrı türk dillərində *ovuc*, *ouc*, *uvuç*, *us*, *oş*, *ivas*, *havuç* və s. formalarda yayılmışdır. Nizami Gəncəvi bu sözü farsca *kəf* kəlməsinə, yaxud *kəfe dəst* izafət birləşməsinə paralel olaraq işlətməmişdir.

Afitabi dər ouc-i xiş bolənd,
Dər qeran ba Utaridəş peyvənd.
(Günəşi öz ovucunda ucaldaraq
Onu Utaridlə birləşdirmişdi).

Əz təbi'eyi o həndəsi yo necum,
Həme dər dəst-i oucu monhəre mum.
(Təbiət, həndəsə və nücum (elmlərin)dən
Hamısı onun ovucunda mum topu (kimi)).

Tutmac

Bu kəlmə yarpaq-yarpaq kəsilən xəmir, lobyə, qatıq (ayran) və sarımsaq qatışıqından bişirilən ən qədim türk yeməklərindən birinin adını bildirir (Şükürlü, 2002). Azərbaycan ədəbi dilində qeydə alınmasa da, dialektlərimizdə

xörək adı kimi iki fonovariantda bu gün də yaşayır: 1) *tutmac* (Ağcabədi, Göyçay, İmişli, Quba, Oğuz, Şamaxı, Ucar); 2) *tutmaş* (Ağdam, Basarkeçər, Mingəçevir, Şuşa) (ADDL, 2007).

Tutmac sözü qədim türk dili lüğətlərində də (M.Kaşğarının "Divan"ı, V.Radlovun lüğəti və s.) xəmirdən hazırlanmış xörək adı kim qeyd olunmuşdur.

Nizami bu kəlməni yalnız "Yeddi gözəl" məsnəvisində işlətmişdir:

Xar kəz nəxl dur şod tacəş,

Bəh ke sazənd six-e tutmacəş.

(Xurma ağacının başından düşən tikandan Tutmac bişirmək üçün odun düzəltmək daha yaxşı olar).

Ari, anra ke dər şekom-e duhələst,

Bərq-e tutmac bəh ze bərq-e qoləst.

(Bəli, o adam ki qamı dümbəy (kimidir, ona)

Tutmac yarpağı gül yarpağından daha yaxşıdır).

Təngə (dəngi)

Kərde girət bəhəm lebanqi çənd,

Əz həram o həlal dənqi çənd.

(Böyük bir bağır-çığırla halaldan, haramdan Bir çox dəngi (altın) toplayarsan) (Şükürlü, 2002).

Bu söz qədim türkcədə qızıl pul, sikkə mənasında işlənmişdir. Ə.Şükürlü doğru olaraq qeyd edir ki, söz bərabər, bənzər, tən anlamı ifadə edən *təngə* sözündən törəmişdir (Şükürlü, 2002). Kəlmə *dəng* variantında Türkiyə türkcəsində də işlənir və pul mənasında (*деньги*) rus dilində də keçmişdir.

Təngə sözü dialektlərimizdə bu gün də yaşayır: *tanqax* (Salyan); *tanqah* (Cəbrayıl, Cəlilabad, Füzuli, İmişli, Qarakilsə) – pul, sərmayə, var-dövlət (ADDL, 2007).

Nizami Gəncəvinin dilində işlənən türk-Azərbaycan mənşəli sözlər bunlarla bitmir. Təkcə mərhum professor Əlişükürlü "Gəncəli Nizamidə türkcülük" əsərində Nizaminin məsnəvilərində işlənən yüz sözün izahını vermişdir. Əminlik ki, sözlərin sayı bununla məhdudlaşmır. Ümid edirik ki, gələcək tədqiqatlar şairin poeziya dilində işlənmiş yeni-yeni milli sözlərin tapılıb araşdırılmasına böyük töhfələr verəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1 ADDL. (2007). Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. A-Z, Bakı, "Şərq-Qərb", 568 s.
- 2 ADİL. (2006). Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, I cild, Bakı, "Şərq-Qərb", 744 s.
- 3 Ağamirov, C. (2005). Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında işlədilən türk sözləri və Azərbaycan zərb-məsəlləri. Gəncə, 66 s.
- 4 Cavadova, M. (1977). Şah İsmayıl Xətəinin leksikası. Bakı, Elm, 235 s.
- 5 Əhmədov, B. (2015). Etimologiya lüğəti. Araşdırmalar, mülahizələr. Bakı, Altun Kitab. 288 s.
- 6 Əzizov, E. (2016). Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı, "Elm və təhsil", 348 s.
- 7 Heyət, C. (2011). "Xəmsə"də türkcə sözlər. Dilimiz, ədəbiyyatımız və kimliyimiz uğrunda (məqalələr toplusu). Bakı, "Elm və təhsil", 704 s.
- 8 Xudiyev, N. (2014). Seçilmiş əsərləri. VIII cild, Bakı, "Elm və təhsil", 572 s.
- 9 Rəsulzadə, M.Ə. (2011). Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, "Təknur", 520 s.
- 10 Şükürlü, Ə. (2002). Gəncəli Nizamidə türkcülük. Bakı, "Kitab aləmi", 247 s.
- 11 Yusifov, M. (2012). Nizamidə azərbaycançılıq. Bakı, "Elm və təhsil", 168 s.
- 12 Zərinəzadə, H. (1962). Fars dilində Azərbaycan sözləri. Bakı, 435 s.
- 13 Caferoğlu, A. (1968). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 260, 320 s.
- 14 ESTY. (1978). Etimologicheskoy slovar' tyurkskikh yazykov: Obshchetyurkskiye i mezhtyurkskiye osnovy na bukvy «B» / AN SSSR.In-t yazykoznaniya.-M.: Nauka, 349 s.
- 15 Kaşğari, M. (1985). Divanü Lugati't Türk Tercümesi (Besim Atalay). Türk Tarih Kurumu Basımevi, I c., Ankara, 530 s.
- 16 Kaşğari, M. (1985). Divanü Lugati't Türk Tercümesi (Besim Atalay). Türk Tarih Kurumu Basımevi, II c., Ankara, 366 s.
- 17 Kaşğari, M. (1985). Divanü Lugati't Türk Tercümesi (Besim Atalay). Türk Tarih Kurumu Basımevi, III c., Ankara, 462 s.
- 18 Malov, S.E. (1961). Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. Teksty i issledovaniya, M.–L.: İzd-vo AN SSSR, 451 s.